

"ΤΡΙΤΟ ΣΤΕΦΑΝΙ"

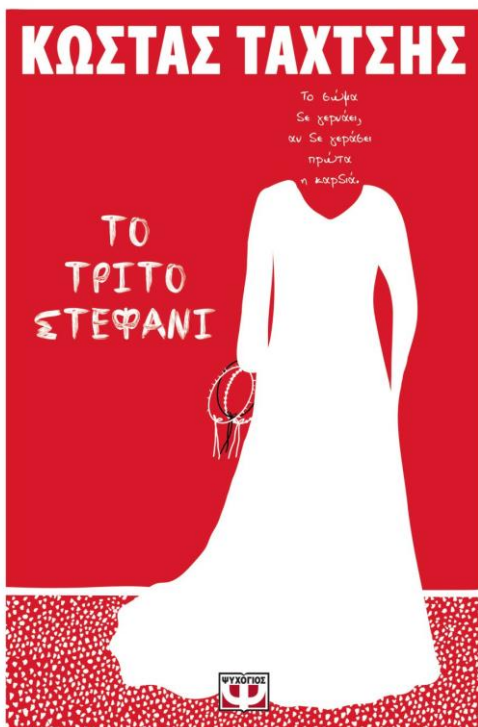
Μύθοι και πραγματικότητα για τον Κώστα Ταχτσή

Ο Δημήτρης Παπανικολάου, πανεπιστημιακός και επιστημονικός επιμελητής των πρόσφατων επανεκδόσεων του έργου του, μίλησε στο Magazine για τον αξεπέραστο συγγραφέα που ούτε ολιγογράφος υπήρξε, ούτε αυτοκαταστροφικός, ενώ πάντα εκνευριζόταν όταν τον αντιμετώπιζαν ως ηθογράφο.

ΒΙΒΛΙΟ ΘΕΟΔΟΣΗΣ ΜΙΧΟΣ

11 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 2022

SHARE

Έχει διασκευαστεί για το ραδιόφωνο, το θέατρο και την τηλεόραση, έχει διαβαστεί από εκατοντάδες χιλιάδες αναγνώστες μέχρι σήμερα, κι όμως ακόμη καλά κρατεί ο μύθος ότι τα σχεδόν δέκα χρόνια που μεσολάβησαν από την πρώτη του έκδοση -για την ακρίβεια αυτοέκδοση από τον ίδιο τον συγγραφέα- το 1962 μέχρι την «κανονική» του το 1970 από τις εκδόσεις Ερμής, το «Τρίτο στεφάνι» αγνοήθηκε παντελώς από το αναγνωστικό κοινό και κατακρεουργήθηκε από το σύνολο των κριτικών της εποχής.

«*Η αλήθεια είναι πιο πολύπλοκη*» λέει ο **Δημήτρης Παπανικολάου**, φιλόλογος, καθηγητής Νεοελληνικών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης και επιστημονικός επιμελητής του έργου του Κώστα Ταχτσή που επανεκδόθηκε πρόσφατα

(εκδ. Ψυχογιός) με επίμετρα και εισαγωγές από τον ίδιο («Τα ρέστα», «Η γιαγιά μου η Αθήνα», «Καφενείο Βυζάντιο») και τη δημοσιογράφο Μικέλα Χαρτουλάρη («Το τρίτο στεφάνι»). «*Μπορεί να μην πούλησε, και κάποιες κριτικές να ήταν απαξιωτικές, μιλώντας για ένα βιβλίο που καταγράφει ένα διαρκές "κουτσομπολιό πάνω από μπουγαδόνερα"*», επισημαίνει, αλλά «*στα πρώτα έξι χρόνια της κυκλοφορίας του το "Τρίτο στεφάνι" φέρνει στον Ταχτσή την αναγνώριση ενός μεγάλου κύκλου στην Ελλάδα και το εξωτερικό, μεταφράσεις στα αγγλικά και τα γαλλικά. Το κυριότερο: τού δίνει την αυτοπεποίθηση που χρειαζόταν για να συνεχίσει να πειραματίζεται με την πεζογραφική φόρμα*».

Γιατί όμως ο Ταχτσής, που βρέθηκε δολοφονημένος στην κρεβατοκάμαρα του σπιτιού στον Κολωνό στις 25 Αυγούστου 1988, δεν κατάφερε να ολοκληρώσει άλλο μυθιστόρημα; Γιατί το ένα και μοναδικό του

παραμένει τόσο επίκαιρο σήμερα; Κατά πόσο αδικείται από την emphatic διαχρονικότητά του «Τρίτου Στεφανιού» το υπόλοιπο έργο που άφησε πίσω του; Ήταν ο συγγραφέας μπροστά από την εποχή του, όπως συνηθίζουμε να λέμε ορμώμενοι κυρίως από το ότι κάθε άλλο παρά έκρυψε την σεξουαλικότητά του («την μη ετεροκανονική ματιά και την ομοφυλόφιλη εμπειρία», ακριβολογεί ο κ. Παπανικολάου); Ποιος ήταν ο μύθος, ιδιωτικός και δημόσιος, που ο ίδιος ο Κώστας Ταχτσής επιδίωξε για τον εαυτό του; Και τελικά πού ακριβώς έγκειται η τεκτονική αλλαγή που επέφερε στα ελληνικά γράμματα αυτός ο αξεπέραστος συγγραφέας που ούτε ολιγογράφος υπήρξε, ούτε αυτοκαταστροφικός, ενώ πάντα εκνευριζόταν όταν τον αντιμετώπιζαν ως ηθογράφο;

Κύριε Παπανικολάου καταρχάς πώς μπορεί να οριστεί με σαφήνεια ο «νέος τόνος» που έλαβε η ελληνική λογοτεχνία πριν από πολλές πια δεκαετίες, καθοριστικό έργο του οποίου αποτελεί το «Τρίτο στεφάνι»;

Δεν ξέρω τι θα ονομάζαμε «νέο τόνο». Ο ίδιος ο Ταχτσής πάντως πίστευε ότι έφερε έναν νέο αέρα, ότι άλλαξε ουσιαστικά την πεζογραφία, ότι έκανε τομή με το «Τρίτο στεφάνι». Όπως και για πολλά άλλα ζητήματα, πίστευε εν τέλει και γι αυτό κάτι οξύμωρο: και ότι δημιούργησε, τρόπον τινά, μια σχολή, και ότι κανείς και καμία δεν ήταν ικανό να τον φτάσουν.

Αν το δεις πάντως το πράγμα με την απόσταση που μας δίνει ο χρόνος, στη δεκαετία του '60 δημιουργείται η διάθεση μιας κατάκτησης του μοντέρνου πολύ διαφορετικής από αυτή που είχε προτείνει η Γενιά του '30. Νέος ρεαλισμός, πολύ πιο εύχρηστες –καθημερινές – εθνικές αλληγορίες, ιστορία “από τα κάτω”, ενδιαφέρον για το φύλο και τη σεξουαλικότητα, αστική προφορικότητα, ειρωνεία – μεταξύ άλλων και για την τάση να ορίζεται ο νέος ελληνισμός στη βάση της σχέσης του με τον αρχαίο. Αν σε αυτά προτείνεις και ένα διαρκές παιχνίδι με την έννοια της παράστασης, της επιτελεστικότητας και του προσωπείου, της μάσκας, έχεις τον Ταχτσή. Έχεις όμως και την περιρρέουσα ατμόσφαιρα που ορίζει το έργο του και στην οποία αυτό συμμετέχει.

Ως γνωστόν εξαιτίας των αρχικών απορρίψεων ο Ταχτσής εξέδωσε μόνος του το βιβλίο, με την «κανονική» έκδοση να ακολουθεί σχεδόν μία δεκαετία αργότερα. Οι πρώτες κριτικές μάλιστα ήταν απαξιωτικές. Πότε και κυρίως πώς άρχισε να βγαίνει από την αφάνεια και να αναγνωρίζεται η αξία του βιβλίου από κοινό και κριτικούς;

Η αλήθεια είναι ότι, όταν το «Τρίτο στεφάνι» βρήκε το μεγάλο του κοινό μετά την έκδοση Ερμή του 1970. Τότε βρήκε μαζί και τον μύθο του, που το ακολουθεί μέχρι σήμερα. Μέρος ανασπώσπαστο αυτού του

μύθου είναι η αήγηση ότι οι πρώτες κριτικοί και αναγνώστριες αδιαφόρησαν και το λογοτεχνικό σινάφι το υποτίμησε. Η αλήθεια είναι πιο περίπλοκη. Ο Ταχτσής δημοσίευσε με δικά του έξοδα μεν το βιβλίο το 1962, όμως η έκδοση προσέχτηκε αρκετά. Μπορεί να μην πούλησε, και κάποιες κριτικές (θυμόμαστε συχνά αυτές του Απόστολου Σαχίνη και της Έλλης Αλεξίου) να ήταν απαξιωτικές, μιλώντας για ένα βιβλίο που καταγράφει ένα διαρκές «κουτσομπολιό πάνω από μπουγαδόνερα». Εντούτοις, κριτικές γράφτηκαν, κάποτε ιδιαίτερα εγκωμιαστικές (πχ. από την Καίη Τσιτσέλη), το βιβλίο υπήρξε υποψήφιο για λογοτεχνικά βραβεία, ο πολύς Ζακ Λακαριέρ ενθουσιάστηκε και ανέλαβε να πείσει τον Γκαλιμάρ να το εκδώσει στη Γαλλία, ενώ ο κύκλος του Νίκου Στάγκου βρήκε λίγο αργότερα εκδότη στα αγγλικά.

Στα πρώτα έξι χρόνια της κυκλοφορίας του το «Τρίτο στεφάνι» φέρνει στον Ταχτσή την αναγνώριση ενός μεγάλου κύκλου στην Ελλάδα και το εξωτερικό, μεταφράσεις στα αγγλικά και τα γαλλικά. Το κυριότερο: τού δίνει την αυτοπεποίθηση που χρειαζόταν για να συνεχίσει να πειραματίζεται με την πεζογραφική φόρμα, τον κάνει μια αναγνωρίσιμη μορφή στον λογοτεχνικό κύκλο του περιοδικού «Πάλι» αλλά και περιζήτητο και αλλού (διηγήματά και άλλα κείμενά του δημοσιεύονται, για παράδειγμα, και στις ανταγωνιστικές «Εποχές», αλλά και σε περιοδικά του εξωτερικού όπως το London Magazine). Ας μην ξεχνάμε ότι ο Ταχτσής συμμετέχει στην αντιδικτατορική «Δήλωση των 18 συγγραφέων» ενάντια στη λογοκρισία την άνοιξη του 1969: αυτό σημαίνει πως ήταν ήδη αρκετά γνωστός για να μετράει και το όνομα και η υπογραφή του.

Όταν πια έρχεται η περίφημη επανέκδοση του «Τρίτου στεφανιού» το 1970, για την οποία μου μιλήσατε, και το μυθιστόρημα, και ο συγγραφέας του έχουν όχι μόνο ήδη βγει από την αφάνεια, αλλά απαιτούν και το μερίδιο που τους ανήκει στην ιστορία.

Το

Ποια είναι κατά τη γνώμη σας η μεγαλύτερη παρεξήγηση ή, αν προτιμάτε, «λάθος ανάγνωση» που καλά κρατεί μέχρι σήμερα τόσο για το έργο του Ταχτσή -και συγκεκριμένα για το «Τρίτο στεφάνι»- όσο και για τον ίδιο ως δημιουργό;

Είναι κάπως άχαρο να διαβάζεται ο Ταχτσής ως ηθογραφία. Δεν το λες και «λάθος ανάγνωση», γιατί σίγουρα μπορεί να βασιστεί σε πολλά στοιχεία του μυθιστορήματος και των διηγημάτων του. Αλλά άχαρη ανάγνωση θα την έλεγα σίγουρα – και εκνεύριζε και τον ίδιο τον Ταχτσή όταν τον αντιμετώπιζαν ως ηθογράφο. Δεν προσπαθεί ο Ταχτσής να καταγράψει την καθημερινότητα και τη νοοτροπία των ανθρώπων: αντίθετα, την ειρωνεύεται, την κρίνει, την αναπλαισιώνει, προβληματίζει για τις επιτελεστικές τελετουργίες που τη συγκροτούν, για την υπόρρητη βία που αυτή κρύβει. Αν στο μυθιστόρημά του η συμπαγής δομή ίσως κάποτε να κρύβει τις οξείες γωνίες, στα άλλα του έργα, στα ποιήματα, στα

διηγήματα, στα δοκίμια, βλέπει κανείς πολύ πιο εύκολα και την οξεία κριτική, και τη διάθεση να σπάσει το κέλυφος ενός “όμορφου κόσμου”...

Όσο για τον ίδιο τον δημιουργό, η βασική παρανόηση που έχουμε ως σήμερα ήταν ότι ήταν «ολιγογράφος». Κι όμως: έγραφε συνέχεια – εκδοχές έργων, μεταφράσεις, επιστολές, άρθρα – ακόμα κι όταν δεν «τελείωνε» ένα λογοτεχνικό έργο. Δεύτερη παρανόηση, ότι ήταν αυτοκαστροφικός και ως εκ τούτου ότι δεν ενδιαφερόταν για την καριέρα (ή και για τη ζωή) του. Σε καμία περίπτωση δεν ισχύει.

Ως επιστημονικός επιμελητής του έργου του, γιατί πιστεύετε ότι ο Ταχτσής δεν κατάφερε να γράψει άλλο μυθιστόρημα;

Σίγουρα κάποια στιγμή προσπαθεί να γράψει και δεύτερο μυθιστόρημα και η αγωνία του αυτή τον κυνηγάει, τουλάχιστον τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του '70. Από όσα ξέρουμε, όμως, αυτό που προσπαθούσε να γράψει ήταν κάτι εντελώς διαφορετικό από το «Στεφάνι». Δεν το έγραψε γιατί δεν κατάφερε να κατακτήσει μια καινούρια μυθιστορηματική φόρμα – για μένα αυτό είναι δείγμα της μεγάλης του πεζογραφικής αξίας.

Κι αυτό είναι και το βασικό στοιχείο που συνέχει το έργο του – αν προσέξεις, κάθε φορά κατακτά ένα είδος και μία φόρμα, και μετά προχωρά σε κάτι άλλο. Γράφει έναν μεγάλο κύκλο ποιημάτων τη δεκαετία του '50. Ένα, ας το πούμε ρεαλιστικό, μυθιστόρημα τη δεκαετία του '60 («Στεφάνι»). Έναν κύκλο διηγημάτων αμέσως μετά («Τα ρέστα»). Έναν κύκλο πεζών «κειμένων» τη δεκαετία του '70 («Η γιαγιά μου η Αθήνα»). Στην τελευταία δεκαετία της ζωής του προσπαθούσε να τελειώσει την αυτοβιογραφία του – κι εκεί, η μεγάλη αγωνία ήταν η φόρμα που θα της δώσει, το πώς, όχι το τι θα γράψει. Ο Ταχτσής δεν είναι συγγραφέας του ενός μυθιστορήματος· είναι συγγραφέας της λογοτεχνικής αναζήτησης και της παράστασής της.

Το «Τρίτο Στεφάνι» θεωρώ ότι ανήκει στην κατηγορία των βιβλίων για τα οποία ξέρουν «τα πάντα» πολλοί περισσότεροι απ' όσους τα έχουν διαβάσει. Κάπως έτσι είναι τα πράγματα κατ' επέκταση για τον συγγραφέα. Τελικά τι είναι αυτό που χρωστάει η ελληνική λογοτεχνία γενικά στον Ταχτσή και ειδικά στο συγκεκριμένο βιβλίο του;

Κάνετε μεγάλο λάθος. Νομίζω το «Τρίτο στεφάνι» είναι ίσως το πιο πολυδιαβασμένο ελληνικό μυθιστόρημα. Με τις διάφορες μεταφορές του, μάλιστα, στο ραδιόφωνο, την τηλεόραση και το θέατρο, έχει πιάσει ένα τεράστιο, διαγενεακό κοινό. Μακάρι περισσότερες αναγνώστριες και περισσότεροι αναγνώστες να αναζητήσουν και τα άλλα του βιβλία ξανά, τα Ποιήματα, τα «Ρέστα», το «Η γιαγιά μου η Αθήνα» – τα θεωρώ κομβικά για τη νεοελληνική μεταπολεμική κουλτούρα.

Μισό και πλέον αιώνα μετά την έκδοση του «Στεφανιού» και με αφορμή τις επανακυκλοφορίες του έργου του από τις εκδόσεις Ψυχογιός, η διαχρονικότητα του συγγραφέα αναδεικνύεται emphaticά.

Τελικά όμως έγκειται περισσότερο στο ότι ο μικροαστισμός σήμερα μοιάζει ίδιος και απaráλλαχτος με εκείνον της εποχής που γράφτηκαν τα βιβλία; Ή με το ότι ο τρόπος με τον οποίο ο Ταχτσής έγραψε για ζητήματα σεξουαλικότητας και όχι μόνο ήταν δεκαετίες μπροστά από την εποχή του;

Δεν θα έλεγα ότι ο Ταχτσής ήταν «μπροστά» από την εποχή του σε κανένα ζήτημα – ούτε στον τρόπο που αντιμετωπίζει τον μικροαστισμό, ούτε και σ' αυτό της σεξουαλικότητας. Αυτό που τον κάνει σπουδαίο συγγραφέα δεν είναι ότι «προηγείται» της εποχής του, αλλά ότι την αναπροσδιορίζει. Για παράδειγμα: ο Ταχτσής έβαλε τη σεξουαλικότητα (και για να το πούμε καλύτερα: την μη ετεροκανονική ματιά και την ομοφυλόφιλη εμπειρία) στο κέντρο της λογοτεχνίας του, δείχνοντας όμως παράλληλα ότι αυτό προέκυπτε εντελώς κεντρικά και από την κοινωνία στην οποία έγραφε. Αρκούσε κανείς να κοιτάξει λίγο αλλιώς και μπορούσε να δει και τις χαραγματιές στην ετεροκανονικότητα, και την ομοφυλοφιλία, όχι στο περιθώριο, αλλά στο κέντρο της νεοελληνικής καθημερινότητας. Μια σειρά άλλων θεμάτων και αναφορών (ο μικροαστισμός, η αστική ανάπτυξη, η ελληνικότητα, η ελληνική οικογένεια, ακόμα και ο μοντερνισμός) αντιμετωπίζονται με τον ίδιο τρόπο: οι «διαφορετικές», εικονοκλαστικές, πλευρές που ο Ταχτσής αναδεικνύει δεν έρχονται ως ρηξικέλευθες προτάσεις αλλά ως εκδοχές που υπάρχουν ήδη, κι απλώς χρειάζεται μια λοξή ματιά για να τις δει κανείς. Ο Ταχτσής κανιβαλίζει τη νεοελληνική κανονικότητα, αλλά ταυτόχρονα παρακολουθεί και πώς η ίδια καρναβαλίζει τον εαυτό της, αναποδογυρίζει δηλαδή το αποδεκτό, κι αλλάζει κάδρο.

Ακριβώς αυτή η διάθεση επαναπροσδιορισμού των αναφορών, είναι που κάνει το έργο του Ταχτσή να κερδίζει κάθε φορά καινούριο κοινό. Όχι τόσο για την ιστορική του αξία (για το ότι δείχνει, δηλαδή, με απaráμιλλο μπρίο, λιγότερο προσεγμένες πλευρές της μεταπολεμικής Ελλάδας), αλλά για την τακτική του, αυτή τη λοξή ματιά. Αν το πρώτο σε κάνει να βγάζεις συμπεράσματα για το παρελθόν, το δεύτερο συνδέεται περισσότερο με τον τρόπο που κοιτάζεις, και το παρελθόν, αλλά και το παρόν, και το μέλλον.

Στο επίμετρο του «Η γιαγιά μου η Αθήνα» αναφέρεστε στο χτίσιμο ενός μύθου που ο ίδιος ο Ταχτσής επιδίωξε για τον εαυτό του, ένα μύθο ιδιωτικό μα και δημόσιο, όπως σημειώνετε. Τελικά πόσο απέιχε σε πραγματικό χρόνο αυτός ο μύθος από την εικόνα που σχηματιζόταν στα μάτια των άλλων (αναγνωστών, κριτικών, συναδέλφων, κλπ) για εκείνον;

Με συναρπάζει στον Ταχτσή ο τρόπος που συνδέει τη λογοτεχνία με την έννοια της «παράστασης», πώς δηλαδή φτιάχνει έναν «συγγραφικό μύθο» για τον εαυτό του, και μετά τον προτείνει ως μια διαρκή, και σιγά σιγά όλο και περισσότερο δημόσια, παράσταση. Ο ίδιος συγγραφέας που αυτοπροτείνεται στα ποιήματά του της δεκαετίας του '50 ως ένας αναχωρητής, δημιουργώντας (και αργότερα, με όλη αυτή την

ιστορία του μυθιστορήματος που βγήκε αλλά δεν άρεσε κλπ κλπ.) έναν μύθο κάπως ιδιωτικό, σιγά σιγά μεταμορφώνεται σε δημόσια περσόνα τη δεκαετία του '70. Αν προσέξει κανείς όμως καλύτερα, και ο ιδιωτικός και ο δημόσιος μύθος συνδέονται, η γραμμή που ενώνει τα έργα είναι ενιαία. Τούτο προσπαθώ να υποστηρίξω και στα τρία επίμετρα που έγραψα στα βιβλία του Ταχτσή, και που κάπως συμπληρώνουν το ένα το άλλο.

Αυτό που οικοδομεί το έργο του Ταχτσή, όπως αναφέρω στο επίμετρο για το βιβλίο «Η γιαγιά μου η Αθήνα», είναι «την εικόνα του συγγραφέα ως δημόσια αλογόμυγα, έναν οίστρο, μια κριτική παρρησία που, όσο κι αν παραμένει αντιφατική, ενοχλητική, κάποτε ανακόλουθη, σίγουρα περιστασιακή και αποσπασματική, διατηρεί εντούτοις την ίδια ορμή και απαίτηση για τη δημόσια θέση της». Αυτό δεν σημαίνει ότι τούτη κριτική παρρησία του ήταν πάντα το ίδιο εύστοχη – υπάρχει βλέπετε πάντα και το πρόβλημα με την ειρωνική, τη λοξή ματιά. Όταν γίνεται κατακτημένο ύφος, δημιουργεί μια εικόνα ενός κόσμου που, ναι μεν έχει χαραγματιές και γωνίες, εντούτοις δεν θα αλλάξει και ποτέ – τουλάχιστον στο επίπεδο του λογοτεχνικού κειμένου που τον ειρωνεύεται.

Είναι τελικά το «Τρίτο Στεφάνι» το πιο σημαντικό από τα έργα του Ταχτσή; Κι αν όχι, ποιο θα επιλέγατε και γιατί;

Δεν θα είχα πρόβλημα να συμφωνήσω με αυτή τη φράση, αν δεν είχε καταντήσει τόσο πολύ ένα στερεότυπο της νεοελληνικής κριτικής. Αν κάτι προσπάθησα να κάνω σε αυτές τις επανεκδόσεις, είναι να υπογραμμίσω τη σημασία και των άλλων βιβλίων, αλλά και της συγγραφικής παρουσίας του Ταχτσής ως σύνολο. Είναι, προφανώς, δύσκολο να το κάνει κανείς κάτι τέτοιο· ακόμα κι εσείς, σ' αυτή τη συνέντευξη, όλο για το «Τρίτο στεφάνι» με ρωτάτε. Δεν του αξίζει όμως του Ταχτσή να αντιμετωπίζεται ως ο συγγραφέας του ενός βιβλίου, αυτό είναι το θέμα. Αν, εντούτοις, πιεστώ να διαλέξω ένα βιβλίο του, προσωπικά θεωρώ πολύ σημαντικό τον κύκλο διηγημάτων «Τα ρέστα». Όπως έλεγε πρόσφατα και η καταπληκτική μεταφράστρια του βιβλίου στα ιταλικά, η Φραντσέσκα Τσακόνε, «Τα ρέστα» έχουν τη δυνατότητα να σπρώξουν την αναγνώστρια σε μια ανάγνωση των κειμένων του Ταχτσή που μπορεί να πάει ακόμα και ενάντια στον εαυτό τους. Βλέπεις εκεί τόσο πολύ την τρωτότητα της παράστασης που είναι ο εαυτός, τόσο πολύ την πίεση που ασκούν οι κοινωνικές νόρμες στην κάθεμιά και στον καθένα (ακόμα και στη λογοτεχνία που τις περιγράφει), ώστε καταλήγεις να διαβάζεις ως εκ των προτέρων υπονομευμένες και όλες τις, συχνά προβληματικές, πλευρές της ταχτσικής μυθολογίας.